

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr **Iwony Słoty**

pt.: „**Tożsamość narodowa ukraińskich studentów studiujących w południowo-wschodniej Polsce**” przygotowanej pod naukową opieką Prof. dr hab. Serhija Troyana w Instytucie Nauk Socjologicznych Uniwersytetu Rzeszowskiego w Rzeszowie, Rzeszów 2022, s. 525

Nie sposób napisać recenzję tej rozprawy doktorskiej abstrahując od kontekstu, jakim jest już trwająca od roku agresja Rosji na Ukrainę (którą zdecydowanie potępiam). Odbywająca się wojna niewątpliwie wpływa na kształtowanie się tożsamości narodowej także Ukraińców studiujących w Polsce. Powstaje pytanie, jak Autorka poradzi sobie w pracy z wpływem zmiennej agresji Rosji na Ukrainę na kształt tożsamości narodowej studentów ukraińskich w Polsce.

Zanim przedstawię moją recenzję sformułuję przynajmniej kilka założeń, jakie przyjąłem przed napisaniem recenzji, aby zachować przynajmniej emocjonalny dystans wobec ludzkich dramatów, jakie przeżywają mieszkańcy Ukrainy i nie tylko.

W recenzji zwrócę uwagę głównie na zmienne o charakterze kulturowym, które zostały zasygnalizowane już w tytule rozprawy, nieco pomijając zmienne o charakterze stricte politycznym czy militarnym, chociaż w praktyce Autorka przygotowała rozprawę w warunkach trwającej agresji, co niejako nieuchronnie powodowało znaczące pojawianie się w pracy zmiennych i czynników politycznych oraz militarnych.

Autorka oparła rozprawę głównie o polski i międzynarodowy dorobek naukowy w zakresie problematyki narodu i tożsamości narodowej, co było dla mnie bardzo pozytywnym zaskoczeniem, ale także odwoływała się do dorobku ukraińskich uczonych w tym zakresie, co jest zjawiskiem normalnym, ale z perspektywy recenzenta dorobku stosunkowo mniej znanego. Zakładam więc w recenzji, że źródła informacji są wiarygodne i stanowią poprawną teoretycznie i metodologicznie podstawę do przygotowania rozprawy. Wobec tego postaram się uszanować specyfikę, a czasami i odmienność metodologii pracy badawczej realizowanej w środowiskach naukowych Ukrainy.

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska generalnie obejmuje odpowiedź na pytanie, jaka jest tożsamość narodowa ukraińskich studentów studiujących w południowo-wschodniej Polsce, jaki jest proces jej kształtowania się, a także jaka jest jej struktura, chociaż kategoria

narodowej bezpośrednio w pracy raczej nie została nazwana. Wobec tego jest to trochę moja generalizacja podstawowego pytania badawczego.

Postawione pytanie badawcze jest bardzo interesujące i nowatorskie przynajmniej z trzech powodów. Po pierwsze, czy i w jakim zakresie tożsamość narodowa studentów jako młodego i wykształconego pokolenia mieszkańców Ukrainy różni się od tożsamości starszych kategorii mieszkańców Ukrainy, w ten sposób współwyznaczając kierunki jej przeobrażeń? Inaczej mówiąc, czy studenci Ukrainy niejako powielają złożone i zróżnicowane tożsamości narodowe społeczeństwa Ukrainy, czy też wyróżniają się jakąś specyfiką? Jaki jest wpływ agresji rosyjskiej na Ukrainę na proces i stan tożsamości narodowej studentów Ukrainy? Wreszcie w jakim zakresie zamieszkanie i studiowanie na polskich uczelniach ewentualnie wpływa na stan i przemiany tożsamości narodowej studentów ukraińskich studiujących w Polsce? Oczekuję, że przynajmniej częściowych odpowiedzi na postawione pytania będzie można znaleźć w dalszej części rozprawy.

Praca została przygotowana w perspektywie interdyscyplinarnej, Autorka korzystała w dorobku szczególnie historii, politologii i socjologii, co było przynajmniej częściowo warunkowane dotychczasowym wykształceniem formalnym Autorki. Zgoda, ale przyjęcie podejścia interdyscyplinarnego nie zostało bliżej uzasadnione w dalszej części pracy.

Generalnie układ pracy oceniam jako poprawny. Praca rozpoczyna się wstępem, w którym Autorka przedstawiła interpretację tytułu pracy i jej streszczenie. W obszernym rozdziale I znajdziemy szersze wyjaśnienie tytułu pracy, wskazanie na teoretyczne i praktyczne znaczenie rozprawy, a także metodologiczne podstawy badań własnych. Rozdział II zawiera przegląd podstawowych stanowisk teoretycznych w zakresie tożsamości narodowej, narodu i nacjonalizmu. Rozdział kolejny prezentuje rys historyczny kształtowania się tożsamości mieszkańców Ukrainy, następny charakteryzuje podstawowe dylematy tożsamości narodowej Ukraińców zamieszkałych w Ukrainie niepodległej. Dopiero rozdział V obejmuje prezentację wyników badań własnych.

Praca kończy się zakończeniem, bardzo bogatą literaturą, spisem odpowiednich tabel i wykresów oraz aneksem, w którym zamieszczony został kwestionariusz ankiety. Bardzo pozytywną cechą rozprawy jest bardzo obszerna bibliografia zgromadzona w sposób zbiektywizowany, stosowny do stanu międzynarodowych badań w tym zakresie, która także szczególnie czytelnika polskiego szeroko wprowadza do dorobku naukowego Ukrainy. W pracy Autorka szeroko sięgała do treści zawartych na stronach internetowych, co moim zdaniem jest nieco dyskusyjne, ponieważ obniża możliwość sprawdzenia wiarygodności danych, jako że Internet jest przestrzenią nierecenzowaną.

Moim zdaniem w strukturze rozprawy można wskazać na wszystkie jej elementy, jakie powinny się znaleźć w rozprawie doktorskiej. Zaskakuje nieco znaczna dysproporcja pomiędzy częścią teoretyczno-opisową przygotowaną na podstawie literatury przedmiotu, a jej częścią empiryczną będącą przedstawieniem wyników badań własnych. Moim zdaniem ta dysproporcja powinna zostać mieniona w przypadku ewentualnego późniejszego przygotowania pracy do publikacji.

Prezentowanie uwag i opinii bardziej szczegółowych pragnę poprzedzić sekwencją ogólniejszą dotyczącą oceny pracy jako całości. Dysertację jako całość oceniam pozytywnie i wyrażam przekonanie, że spełnia ona podstawowe oczekiwania związane z dojrzałą rozprawą doktorską. Zawiera i wyjaśnia podstawowe kategorie teoretyczne w postaci tożsamości narodowej, jej kształtowania się w perspektywie historycznej, współczesnych jej dylematów, a także zawiera wyniki zrealizowanego projektu badawczego dotyczącego tożsamości narodowej studentów Ukrainy studiujących w Polsce. Autorka wykazała się dobrą znajomością bogatego dorobku naukowego o charakterze interdyscyplinarnym, w tym także socjologicznego, w zakresie omawianej problematyki, dość swobodnie porusza się w problematyce zróżnicowania kulturowego społeczeństwa, tak w perspektywie historycznej, jak i współczesnej, wreszcie potrafiła kompetentnie zorganizować warsztat badawczy tak, że rozprawa jako całość okazuje się na ogół zwartą, prezentuje treści od sformułowania problemu badawczego do jego wyjaśniania w postaci uwag końcowych i wniosków.

Następnie kolejno odniosę się do poszczególnych rozdziałów, a w zakończeniu sformułuję końcową ocenę pracy.

Z tytułu rozprawy wynika, że kluczowymi pojęciami w pracy są: tożsamość narodowa, ewentualnie naród oraz studenci (młodzież). Zabrakło mi ewentualnie takich pojęć dodatkowych, jak: zróżnicowanie kulturowe społeczeństwa oraz pojęć nieco starszych, ale ciągle ważnych przy wyjaśnianiu tożsamości narodowej, jak: przynależność oraz świadomość narodowa. Natomiast podstawowym podmiotem badań są studenci - obywatele Ukrainy studiujący w wyższych uczelniach południowo-wschodniej Polski.

W rozdziale 1 zatytułowanym jako koncepcja pracy obok wyjaśnienia tytułu zawarta jest metodologia badań własnych. Już tutaj została wykorzystana bogata literatura związana z koncepcją tożsamości narodowej. Nie jest to niedomóg rozprawy, ale byłoby poprawniej, aby szerokie studium na temat tożsamości narodowej zostało ujęte przede wszystkim w rozdziale teoretycznym (rozdział II). Autorka odwołuje się do różnych koncepcji tożsamości narodowej, ale raczej brak jest ich jakiegoś uporządkowania, krytycznej analizy, a tym bardziej prezentacji stanowiska własnego. Przykładowo brak wyjaśnienia w zakresie przejścia od etapu kształtowania się... do etapu nowoczesnego narodu. (s. 13). Nie rozumiem zdania, że trudno wskazać moment przejścia z etapu

czesnego narodu. (s. 13). Nie rozumiem zdania, że trudno wskazać moment przejścia z etapu kształtowania własnej tożsamości do nowoczesnego narodu (s. 13). Czy oznacza to, że kształtowanie własnej tożsamości i naród nowoczesny stanowią jakieś odrębne etapy, są względem siebie komplementarne, czy też autonomiczne (niezależne)? Kategoria etapy jest obiektywną, podczas gdy czyjaś tożsamość jest subiektywną. Bardzo ważne, że Autorka w całej pracy brała pod uwagę taką zmienną niezależną, jak podział terytorialny (regionalny) kraju, ponieważ podział ów od lat stanowił ważny czynnik określający tożsamości narodowe mieszkańców Ukrainy.

Podzielam stanowisko Autorki o potrzebie rozróżniania pomiędzy narodem etnicznym a narodem politycznym (obywatelskim), chociaż różnice te nie zostały bliżej wyjaśnione (s. 21). Ewentualnie w jaki sposób, na czym polegało –zdaniami cytowanych autorów - przejście od Ukrainy jako państwa zbudowanego na fundamencie etnicznym, do Ukrainy opartej o tożsamość państwową i obywatelską (s. 23). Fenomen ów zapewne zainicjuje szereg kolejnych nowych badań.

Oczekiwałam przynajmniej krótkiego rozwinięcia stwierdzenia, że "w pracy tożsamość narodowa rozumiana jest interdyscyplinarnie, jako zmienna dynamiczna..." (s. 27). Jeżeli tożsamość narodowa rozumiana jest interdyscyplinarnie, to znaczy jak? Można przecież przyjąć założenie, że poszczególne nauki społeczno-humanistyczne cechują się specyficznym podejściem do koncepcji tożsamości narodowej.

Z treści wynika, że Autorka określa tożsamość narodową poprzez jej specyficzne cechy (s. 27-29). Zapewne można i tak, ale wobec tego pojawią się trudności z wyraźnym oddzieleniem tożsamości narodowej od narodu (s. 28). W innym miejscu Autorka tożsamość ujmuje w trzech płaszczyznach: historycznej, socjologicznej i politologicznej, ale nie podaje, na czym to polega (s. 33).

Następnie spróbuję odnieść się do przyjętej metodologii badań. Badania zostały zrealizowane metodą sondażu wielokrotnego (dwukrotnego) na próbach odpowiednio 200 respondentów w 2014 oraz 188 respondentów w 2022 roku. Przeprowadzone badania Autorka traktuje jako reprezentatywne, ale dla kogo, dla jakiej populacji? Najbardziej pasowałyby zbiorowość ogółu studentów z Ukrainy studiujących w uczelniach południowo-wschodniej Polski. Taka populacja mogłaby być ustanowiona, ale brak jest informacji w pracy na ten temat. Podano jedynie przybliżoną liczebność studentów z Ukrainy studiujących w całej Polsce. Aby próba była reprezentatywna, także wymaga jakiegoś sposobu jej doboru. Tymczasem w pracy brak jest informacji o sposobie (-ach) doboru próby. Ten brak należałoby jakoś wyjaśnić. Utrudnia to także wnioskowanie o przeobrażeniach tożsamości narodowej studentów w latach od 2014 do 2022.

W dalszej części paragrafu metodologicznego wydaje się, że Autorka ma trudności z pytaniem, na jaką populację mogą być uogólnione wyniki badań. Moim zdaniem brak jest

precyzyjnego określenia obszaru południowo-wschodniej Polski. Można o tym jedynie wnioskować na podstawie miejsca studiowania studentów pozyskanych do badań. Może lepiej by było wskazać po prostu na Rzeszów, Kraków, Lublin, Sanok i Przemyśl jako obszar badawczy. Tam także byłaby możliwość ustalenia liczebności studentów obywateli Ukrainy.

W pracy nie została wyjaśniona konieczność przeprowadzania wywiadów w Brukseli ani w Strassburgu. Nie wiadomo, ile wywiadów przeprowadzono. Brak także informacji, czy tam przeprowadzone wywiady zostały włączone do próby studentów w południowo-wschodniej Polski. Prawdopodobnie zostały potraktowane autonomicznie, jako podstawa do pogłębionych analiz w pracy. Naturalnie w tej postaci były one przydatne, ale nie spotkałem w rozprawie odpowiednich odnośników do tych wywiadów. Badano studentów Ukrainy. Warto byłoby bliżej przedstawić tę kategorię młodzieży. Bardzo interesujące są te fragmenty pracy, które bliżej charakteryzują próbę studentów. Zdecydowana większość studentów pochodzi z Ukrainy Zachodniej i Centralnej, a zdecydowanie mniej ze Wschodniej. Pochodzą raczej z rodzin bogatych. Studiują w Polsce od niedawna, najdalej od roku. Wspominam o tym głównie dlatego, że wskazane i inne cechy charakterystyczne dobranych prób studentów powinny znaleźć swoje odzwierciedlenie w interpretacji wyników badań empirycznych. Natomiast bardzo podzielam uogólnienie, które Autorka przedstawiła w części metodologicznej badań. Nie ma ono charakteru ilościowego, ale jakościowy. Mianowicie traktuje studentów jako „barometr przemian tożsamości narodowej młodego pokolenia Ukraińców” (s. 66).

Cel i zakres pracy to elementy metodologii badań, stąd powinny zostać umieszczone w rozdziale metodologicznym. Miałbym też przynajmniej kilka uwag do konstrukcji kwestionariusza wywiadu (ankiety). Przykładowo pytanie o przynależność narodową, jako pytanie emocjonalne i raczej drażliwe, już niejako podsumowujące pytania badawcze, umieściłbym w dalszej części kwestionariusza, nie zaś na początku (pyt. 2). Zwykle postawione pytania poprzedzałbym jakąś skrótową informacją, aby respondent lepiej się czuł podczas udzielania odpowiedzi. Raczej zrezygnowałbym z niektórych pytań ewidentnie sprawdzających wiedzę respondenta (Np. pytanie²⁷ i 28) na rzecz ewentualnego pytania, czy i w jakim zakresie czuje się Europejczykiem. Reasumując do przygotowania rozprawy wykorzystano szeroki materiał o charakterze źródłowym, kilka różnych narzędzi badawczych, stąd wystąpiło przynajmniej kilka usterek, które jednak nie traktuję jako istotne.

Treści zamieszczone w rozdziale II wskazują na szerokie zapoznanie się Autorki z literaturą polską, międzynarodową i naturalnie ukraińską z zakresu tożsamości narodowej. Autorka odwołuje się do publikacji naukowych z socjologii, politologii, psychologii społecznej uzasadniając

pośrednio, że jest z nimi zapoznana. Z mojej perspektywy szczególnie interesujące są odwołania do takich autorów jak: J. Habermas, E. Castells, A. D. Smith, J. Turner, czy nasz filozof K. Michalski.

Dalej następuje interesujący przegląd literatury traktującej o koncepcjach narodu i nacjonalizmu. Po zapoznaniu się z tym paragrafem mam poczucie pewnego „niedosytu”. Mianowicie poza stwierdzeniem, że „z zagadnieniem tożsamości łączy się pojęcie narodu i nacjonalizmu” (s. 106), brak jest informacji o realnych związkach i zależnościach pomiędzy tożsamością narodową a narodem i nacjonalizmem. Brak jest także wyraźnego rozróżnienia pomiędzy narodem oraz nacjonalizmem. Byłoby znacznie precyzyjniej, gdyby treści z zakresu narodu i nacjonalizmu przedstawione zostały autonomicznie i w określonej kolejności.

Podanych zostało wiele definicji narodu i nacjonalizmu, ale brak ich jakiegoś uporządkowania. Celem nadania ładu prezentacji koncepcji teoretycznych można było wykorzystać chociażby (dalej cytowane) stosowane w socjologii typologie definicji narodu (J. Kurczewska, J. Szacki, J. Wiatr) i według tej typologii przedstawiać określone stanowiska teoretyczne. W zakończeniu rozdziału wprowadzicie bardzo ostrożnie, ale zrozumiale Autorka przedstawiła swój pogląd na kategorię tożsamość narodowa.

Odnoszę wrażenie, że cytowana literatura jest mało uporządkowana. Zastanawiam się, co Autorka mogłaby wnieść nowego w rozdziale teoretycznym? Moim zdaniem przy przygotowaniu rozdziału teoretycznego występują przynajmniej cztery stopnie trudności i z tym związanej oceny. Rozdział może informować, że Autorka zapoznała się z literaturą przedmiotu, dokonała jej uporządkowania według omówionego klucza lub reguły, mogła wyrazić względem cytowanej literatury własne krytyczne opinie, stanowisko lub po dogłębnej krytyce przedstawić własną koncepcję teoretyczną zdaniem Autorki przynajmniej adekwatną względem Jej badań empirycznych. Moim zdaniem Autorka spełniła podstawowe wymagania względem rozdziału teoretycznego rozprawy.

Czego mi tutaj brakuje? Brak próby studiów teoretycznych nad hipotetyczną tożsamością narodową w warunkach konfliktu. Moim zdaniem warto ów temat rozwijać, być może w przyszłych badaniach i publikacjach.

Rozdział III jest obszernym studium historycznym na temat kształtowania się tożsamości Ukraińców. Nie jestem historykiem, więc nie będę bliżej oceniać tego rozdziału. Moim zdaniem jako socjologa nie było konieczności umieszczania tak obszernego rozdziału w pracy traktującej o współczesnej tożsamości narodowej młodych Ukraińców, ale rozdział jest i przez to wzbogaca wiedzę czytelnika o historycznych przeobrażeniach tożsamości społecznej Ukraińców. Moim zdaniem rozdział jest w pełni oparty o literaturę historyczną i jako taki nie zawiera jakichś błędnych stwierdzeń, czy wniosków.

Moje opinie specyficzne sprowadzałyby się do kilku. Po pierwsze, w tym rozdziale Autorka jest prawie niewidoczna. Po prostu referuje dorobek innych. Nie podzielam opinii, kiedy Autorka utożsamia Rusinów z Ukraińcami (s. 155). W sytuacji dychotomicznego wydzielenia ich na tle Polaków możliwe jest ich utożsamianie z Ukraińcami, ale gdy bliżej zainteresujemy się tożsamością narodową Rusinów, to okazuje się, że jest ona bardziej złożona, aniżeli traktowanie ich jako nieuświadomionych Ukraińców (por. E. Michna). Pomijając dość złożone wyjaśnienia wspomnę jedynie sprawę oczywistą, że obecnie w Polsce mamy ukraińską mniejszość narodową oraz łemkowską grupę etniczną. Jednocześnie przynajmniej niektórzy przedstawiciele elity tej wspólnoty mają aspiracje do konstruowania autonomicznego narodu Rusińskiego.

Interesujące byłoby prześledzenie, jakie były w perspektywie historycznej przemiany wskaźników przynależności do wspólnoty Ukraińców. Bardzo cennym stanowiskiem Autorki w tym rozdziale jest próba określenia, jakie kryteria i wskaźniki stanowiły historyczne podstawy tworzenia się ukraińskiego narodu, od kiedy można twierdzić o powstaniu ukraińskiej tożsamości narodowej w znaczeniu nowoczesnego narodu. Podzielam także stanowisko Autorki, aby szczególnie w perspektywie historycznej w odniesieniu do zróżnicowanych kulturowo mieszkańców używać szerokiego określenia społeczeństwo ukraińskie. Interesujące są także te fragmenty rozdziału, które traktują o historycznym kapitale kulturowym Ukraińców szczególnie zamieszkałych na ówczesnym obszarze Austro-Węgier, Galicji.

Ważną rolę w pracy spełnia paragraf traktujący o ideologiach narodowych okresu międzywojennego, w tym dość obszerne przedstawienie zapewne jednego z głównych ideologów nacjonalistycznych D. Doncowa. Odważnie i kompetentnie zostały odtworzone antagonizmy narodowościowe podczas II wojny światowej, w tym niezwykle krwawe wydarzenia na Wołyniu. Z mojej perspektywy jako Polaka Autorka słusznie użyła określenia, jakie przyjął między innymi Sejm polski, że były tam znamiona określane jako ludobójstwo. Natomiast pytanie typu egzystencjalnego, czy tzw. rzeź wołyńska była konfliktem bratobójczym, starciem dwóch nacjonalizmów, czy po prostu ludobójstwem zapewne długo będzie dyskutowane nie tylko wśród historyków, polityków i wybranych przedstawicieli obu społeczeństw oraz (podzielałam stanowisko Autorki) nie musi kończyć się jednoznaczną odpowiedzią (s. 209).

W zakończeniu tego rozdziału pragnę podkreślić, że Autorka dokonała stricte socjologicznego podsumowania (s. 237-238). Zapoznając się z paragrafem dotyczącym zamrożenia idei narodowych w okresie komunizmu pojawiła się refleksja, że (w nawiązaniu do socjologicznej teorii konfliktu), długookresowe zamrożenie idei narodowych niemal nieuchronnie powoduje ich wybuchowy charakter w przyszłości (por. R. Dahrendorf).

Do kolejnego rozdziału IV ustosunkuję się jedynie częściowo, ponieważ jako całość moim zdaniem obiektywnie referuje wydarzenia i związane z tym procesy kształtowania się tożsamości narodowej Ukraińców. Z braku (ewentualnie) wyników badań socjologicznych, Autorka trafnie zakłada występowanie ścisłego związku pomiędzy określonymi wydarzeniami politycznymi (rewolucjami), a stanem tożsamości narodowej mieszkańców. Autorka też kompetentnie wyróżnia ówczesne strony konfliktów, między innymi poprzez wskazanie, że w Ukrainie wystąpiły przynajmniej trzy orientacje w zakresie tożsamości narodowej: prozachodnia, prowschodnia oraz wewnętrzna-pronarodowa, z których żadna od początku niepodległości nie uzyskała zdecydowanej przewagi. Cenne jest także stanowisko Autorki w zakresie podmiotowości młodzieży Ukrainy. Mianowicie na podstawie wydarzeń politycznych Autorka poddała analizie postawy i aspiracje młodego pokolenia, przemiany ich tożsamości narodowej. Z młodym pokoleniem Autorka szczególnie wiązała narodziny oddolnego ruchu społecznego rozumiejącego potrzeby przemian ogólnie określonych wyzwaniem XXI wieku. Tutaj szeroko przejawia się, uzewnętrznia nowa jakość ukraińskiej kultury i tożsamości, świadomość ukraińskiego społeczeństwa obywatelskiego. Z satysfakcją konstatając jako osoba długo zajmująca się społeczeństwem wielokulturowym, że Autorka określiła nowo powstającą nowoczesną tożsamość ukraińską jako opartą o zróżnicowane pochodzenie etniczne, tożsamość wielokulturową i obywatelską.

W rozdziale tym utrzymanie zwartej narracji naukowej na temat ukraińskiej tożsamości narodowej bywa nierzadko zakłócanie tym, że cytowane są zamiennie wypowiedzi polityków, działaczy społecznych oraz stanowiska naukowe oparte o wyniki badań. Podsumowanie treści kontekstów konstruujących ukraińską tożsamość narodowa wydaje się niezwykle trafne. Mianowicie Autorka stwierdza, że podstawowymi czynnikami kształtującymi ukraińską tożsamość narodową były głównie: regionalizm, tradycje historyczne, język i wpływ mediów (s. 325). Znaczenie poszczególnych czynników zostało szeroko uzasadnione w pracy. Obecnie niewątpliwie w sytuacji agresji Rosji, następuje nowy jakościowo etap kształtowania się ukraińskiej tożsamości narodowej, można go określić jako etap jej radykalnego upodmiotowienia.

Kolejny V rozdział pracy zawiera wyniki badań własnych. Jak podkreśliłem uprzednio, część empiryczna rozprawy stanowi jedynie 1/5 część rozprawy jako całości. Czy jest to przypadek, czy też przejaw pewnych kłopotów Autorki z interpretacją dość bogatych danych empirycznych. W następstwie badań nad tożsamością narodową studentów z Ukrainy studiujących w Polsce Autorka otrzymała bogaty materiał empiryczny, którego struktura wewnętrzna i związany z tym sposób wykorzystania, interpretacji może stanowić szerokie pole do dyskusji. W relacjonowaniu wyników badań Autorka przyjęła rozwiązanie najprostsze, po prostu prezentując wyniki badań w kolejności według pytań zawartych w kwestionariuszu ankietowym. Nie jest to wyjście błędne, ale

najprostsze. Dodałbym jeszcze, że takie postępowanie może być poprawne pod warunkiem poprawnego skonstruowania kwestionariusza. W postaci zawartej w pracy, to potencjalnemu czytelnikowi pozostawia się zadanie w zakresie tworzenia koncepcji ich problemowego ułożenia, aby stanowiły pełne źródło odpowiedzi na określone pytania.

Moim zdaniem kłopoty z operacjonalizacją pojęcia tożsamość narodowa znalazły swoje odzwierciedlenie w kłopotach z problemowym ułożeniem uzyskanych odpowiedzi na poszczególne pytania ankietowe. W praktyce mamy do czynienia z próbami uogólnień na podstawie wyników odpowiedzi uzyskanych z poszczególnych pytań, mniej zaś jest uogólnień typu problemowego, teoretycznego. Oczekiwałam także szerszej interpretacji wyników badań w perspektywie porównawczej z roku 2014 oraz 2022. Ze sposobu opracowania badań można wnioskować, że Autorka zapoznana jest z wykorzystaniem podstawowych testów statystycznych służących do pomiarów uzyskanych wyników. Opowiadałbym się za wprowadzeniem do rozdziału empirycznego więcej paragrafów, które odzwierciedlałyby poszczególne części wyników badań empirycznych.

Z powodu ograniczonych ram recenzji nie będę ustosunkowywać się do szeregu innych bardzo ciekawych i ważnych wątków empirycznych pracy. Stwierdzam jedynie, że praca naprawdę warta jest wnikliwego przeczytania, ponieważ dostarcza wielu informacji i analiz szczególnie ważnych i interesujących także dla czytelników spoza Ukrainy.

W podsumowaniu badań nie było konieczne ponowne (wprawdzie syntetyczne) cytowanie podstawowej części wyników badań. Lepszym rozwiązaniem byłoby szerokie rozwinięcie przyjętych w części metodologicznej hipotez i ich uzasadnienie wynikami badań.

Generalnie zawarty w pracy obraz i przemiany tożsamości narodowej młodzieży studiującej w Polsce stanowi ważny wkład Autorki do toczącej się szerszej debaty na temat ukraińskiej tożsamości narodowej i jej przeobrażeń w następstwie agresji Rosji na Ukrainę.

Autorka w zakończeniu nie zmierza do udzielenia odpowiedzi kategorycznych. Przykładowo, czy tożsamość narodowa badanej młodzieży ma charakter etniczny, czy też przede wszystkim polityczny lub obywatelski. Czy podczas studiowania w Polsce w odniesieniu do społeczeństwa polskiego mamy do czynienia z procesami asymilacyjnymi, czy też integracyjnymi. Nadal otwartym pozostaje odpowiedź na pytanie, jakie strategie życiowe w warunkach konfliktu przyjmują (podejmą) studenci studiujący w Polsce, cechujący się silną tożsamością narodową (por. s. 453). W związku z tym, że kategoria tożsamość narodowa jest ujęta w tytule rozprawy, moim zdaniem wzbudza pewien niedosyt sprowadzenie tego pojęcia jedynie do tego, jak jest ona rozumiana i interpretowana przez respondentów. Zabrakło mi jasnego stanowiska Autorki w tej sprawie po zrealizowanych badaniach. Można oczekiwać, że bliższe odpowiedzi uzyskamy w trakcie obrony lub w kolejnych publikacjach.

W zakończeniu pragnę wyrazić stanowisko, że mamy do czynienia z pracą poprawnie przygotowaną, bardzo aktualną społecznie, a nawet politycznie, zapraszającą do debaty (nawet w warunkach wojny) nad złożonością tożsamości kulturowych młodzieży studiującej oraz na tej podstawie społeczeństwa ukraińskiego.

Stwierdzam, że moim zdaniem przedłożona do recenzji rozprawa spełnia oczekiwania właściwe rozprawom doktorskim. Zawiera bowiem rozwiązanie bardzo ważnego problemu naukowego, potwierdza wysoki poziom przygotowania merytorycznego z zakresu nauk społecznych, w tym z zakresu ogólnej wiedzy socjologicznej, a także potwierdza umiejętności do samodzielnego prowadzenia działalności naukowej z zakresu socjologii. Informuję, że zawarte w recenzji uwagi i opinie nie podważają mojej ogólnej pozytywnej oceny wartości naukowej, poznawczej i praktycznej rozprawy. Z pracy wynika nadto, że Autorka wykazała się wysokim poziomem samodzielności w jej przygotowaniu oraz potrafiła prowadzić badania naukowe w trudnych warunkach polityczno-militarnych Ukrainy.

Stwierdzam, że przedłożona do recenzji rozprawa doktorska odpowiada formalnym warunkom określonym w obowiązującej ustawie z 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki.

Wniosuję o jej przyjęcie przez Radę Naukową Kolegium Nauk Społecznych Uniwersytetu Rzeszowskiego w postaci przedłożonej do recenzji oraz przedstawienie do publicznej obrony.

Z poważaniem

Andrzej Sadowski

